

УДК 94(477.85)»

НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНИЙ ПРОЦЕС В УКРАЇНІ І ПРОБЛЕМА ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНЦІВ

ОЛЕКСАНДР КОЖОЛЯНКО

*Буковинське етнографічне товариство,
вул. Кордуби, 6, Чернівці, Україна, 58000*

У статті проаналізовано стан вивчення духовної культури українців у навчально-виховному процесі.

Світова практика і суспільні науки довели, що кожен народ володіє здобутками духовної культури, які відрізняють його від інших народів і впливають на суспільну свідомість, формують моральні норми поведінки тощо. Вони передаються з покоління в покоління через звичаєві норми, родовідну пам'ять.

Розвиток світової цивілізації потребує надання більшої уваги в системі освіти до питань ознайомлення учнів і студентів з основними здобутками щодо витоків українського народу та його традиційної культури, формування у них умінь і навичок з відтворення прогресивних, духовно високих, морально змістовних елементів традицій, звичаїв і обрядів.

Ключові слова: *духовна культура, моральні норми, освіта, свідомість, українці, наука.*

За роки незалежності України в системі освіти й виховання молодого покоління українців відбулися значні зміни. Українська система освіти шукає шляхи вдосконалення здобуття знань для студентів вищих навчальних закладів. Відповідно й зміст освіти зазнав значних змін. Тим більше, що в Україні у вересні 2017 року Верховна Рада України ухвалила новий закон про освіту. Виникає запитання, чи ці зміни включають комплекс питань, що покликані формувати патріота своєї країни, українського народу?

Традиційно так склалося у системі освіти України, що освітні програми спрямовані на те, щоб учні здобували потрібні знання, виробляли певні уміння і навички з оволодіння систематизованими знаннями про природу, суспільство, людину, виробництво тощо. Розв'язання цих завдань створює умови, коли студенти засвоюють багато матеріалу, який швидше за все ніколи в житті їм не знадобиться. У той же час студентів школа і виші не готують бути патріотами свого краю, своєї країни, захисниками свого народу.

Навіть порівняно з радянськими часами освітньо-виховна сфера діяльності вишів значно втратила, оскільки в 60–80-х роках минулого сторіччя в системі освіти одне з важливих місць займало виховання моральних якостей людини, які ґрунтувались на моральному кодексі «будівника комунізму» та на інтернаціональних засадах громадянина тодішньої багатонаціональної радянської країни. Тобто спостерігається таке становище, коли зміст освіти та виховання не зовсім відповідає потребам суспільства, не спрямований на здобуття життєвого досвіду, не формує достойного громадянина України. За період незалежності зміни, що відбулися в галузі освіти України за останні роки, лише поглибили переобтяження навчальних програм та підручників фактичним матеріалом¹.

¹ Державний стандарт загальної середньої освіти в Україні. Проект. (Київ: Генеза, 1997); Закон України «Про загальну середню освіту» від 13 травня 1999 року № 651–XIV, розділ V, «Державний стандарт загальної середньої освіти». Сторінка «Законодавство України» сайту Верховної Ради, Закон «про освіту України», доступ отримано 5 вересня 2017 р. https://uk.wikipedia.org/wiki/Закон_України_»Про_освіту»

Щодо вищих навчальних закладів України, то перехід 2004 р. на систему освіти, відому в Європі як Болонська, призвів до різкого скорочення аудиторного навчального навантаження. При цьому під скорочення було піддано предмети й курси, які якраз і покликані формувати національно-патріотичні почуття у студентів (це навчальні курси спеціальностей «Історія» та «Етнологія» (18 годин лекцій, вісім годин семінарів), «Українська етнологія» (18 годин лекцій, вісім годин практичних занять), «Народознавство» (18 годин лекцій, 18 годин практичних занять). За новою системою освіти вищої школи тепер студенти самостійно повинні освоювати основні положення цих курсів (до 80% програмного матеріалу).

З 2014 року в Україні ліквідовано етнологію як спеціальність (у класифікаторі спеціальностей Міністерства освіти і науки України), яку студенти могли здобувати у вишах.

Досвід навчання за новою системою освіти вищої школи показав, що студенти недостатньо оволодівають гуманітарними знаннями. Питання ж походження українського народу та витоків культури українців залишаються їм в основному на самостійне вивчення.

Відбулися зміни в ряді навчальних дисциплін: підручники історії України оновлено новими фактами, додано багато матеріалів, які за часів СРСР не висвітлювалися; в підручниках з української і зарубіжної літератури надруковано твори авторів, які раніше не згадувалися, проте цілий ряд ґрунтовних положень витоків українського етносу, джерельної бази давньої історії та культури українців ще свого місця у підручниках і посібниках не знайшов.

Серед важливих навчально-виховних проблем у системі навчання у вищій школі спеціальностей гуманітарного профілю має займати проблема етногенезу (походження) українського народу.

Аналіз навчальних планів найбільших вишів західноукраїнського регіону у 2008–2014 рр. (історичних факультетів Львівського національного університету ім. Івана Франка, Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка, факультету історії, політології та міжнародних відносин Чернівецького національного університету ім. Юрія Федьковича та ін.) показав, що питання національної ідеї, витоків походження українського народу і його духовної культури розглядали лише побічно в загальних навчальних курсах «Українська етнологія» і «Народознавство». Відсутні дисципліни самостійного вибору студента за проблематикою «Витоки українського народу», «Кам'яна Могила в історії та культурі українців», «Велесова книга – найдавніша писемна пам'ятка українців». При цьому аналіз навчальних підручників, якими користуються студенти при вивченні вказаних навчальних дисциплін, засвідчує, що укладачі підручників ще перебувають у полоні відомої радянсько-соціалістичної теорії про походження українців, росіян та білорусів («трьох братніх народів») з лона слов'янства. Це при тому, що незаперечними є наукові докази зародження окремого українського етносу багато тисяч років тому і про існування на терені України одного з найдавніших державних утворень, коли ні вавилонських, ні стародавніх єгипетських держав у світі ще не існувало. Разом з тим тривало вивчення історії еволюціоністського походження людини від мавпи (курс «Первісне суспільство») як обов'язковий навчальний курс для спеціальності «Історія» (до 2015 р.).

Більшість гуманітарних дисциплін у вишах ставлять за мету для студентів оволодіння лише знаннями та вміннями, переважно окресленими словами «знати, мати уявлення», а не чітко визначають, що саме вони повинні вміти застосувати в життєвій практиці². Крім того, не ставиться мета оволодіння основними положеннями української національної ідеї, навколо яких уже майже два десятиліття точаться дискусії.

² Освіта України. Нормативно-правові документи. До II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти. (Київ: Міленіум. 2001), 209.

Досить показовий приклад, коли група вчених переважно східних і південних областей та кілька академіків, яких очолює Петро Толочко, у вересні 2007 р. підписались під зверненням, в якому взагалі ставиться питання про відмову від української національної ідеї. Цей же академік Петро Толочко в серпні 2009 року в Києві на святковому засіданні Української православної церкви Московського патріархату презентував нову книжку «Етногенез українського народу», де оспівується спільність «трьох братніх народів» і походження українців від XIV сторіччя. За проголошення таких ідей у цій останній книжці він отримав орден з рук Московського патріарха Кирила на святковому засіданні Української православної церкви Московського патріархату – російський орден. Зрозуміло, що діяльність таких «українських академіків» є додатковим аргументом для чиновників Міністерства освіти і науки України щодо проведення відкритого наступу на світоглядні навчальні дисципліни, до яких належать етнологія, народознавство і українознавство.

Витоки українського етносу за різними джерелами простежуються більш ніж від десяти тисячоліть. Протягом тисячолітньої історії в українців формувалась багатогранна духовна культура. Зберігаючи свої характерні риси, свою традиційність, духовна культура як продукт певних соціально-економічних умов тісно пов'язана з ними і під їхнім впливом разом з іншими факторами в ході історичного процесу постійно видозмінювалась. Але, на відміну від змін соціально-економічного характеру, процеси в духовній культурі проходять дещо повільніше. Тому, як правило, традиційні форми та явища культури мають більшу стійкість і в часі переживають соціально-економічні умови, що їх покликали до життя.

Сучасна культура українців має багато рис традиційного і нового, використання традиційного в новому, існування змішаних форм.

У Декларації про державний суверенітет України (1990 р.) та в Конституції України (1996 р.) зазначається, що держава забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя.

Але як далеко від декларацій і законів до практичного втілення їх у життя. В Україні протягом років її незалежного існування спостерігається тенденція до нехтування питання щодо національно-культурного відродження українського етносу, відмова від державної національної ідеї, яка в кінцевому варіанті так і не вироблена і не затверджена на державному рівні.

В Україні, де українці становлять майже вісімдесят відсотків від усього населення, на державному рівні не визначено і не підтримано української національної ідеї. Замість підтримки української нації пропагується створення політичної нації, що виправдане хіба що у країнах зі збірним населенням (США, Канада, Австралія), які сформувались у новий час із переселенців. Відповідно немає належної підтримки щодо відродження українського етносу, його історичної свідомості і традицій, утвердження функціонування української мови в усіх сферах життя. В Україні на початку XXI ст. створилась така ситуація, що, наприклад, євреєві в Чернівцях і Києві живеться краще, ніж в Ізраїлі, а росіянину краще, ніж у Росії. Лише українцеві на власній автохтонній землі місця не залишилось. Він змушений емігрувати для створення належних умов проживання в Італію, Іспанію, Португалію, Росію, Канаду, США і т. д. Майже третина працездатного населення Буковини тепер перебуває поза кордонами України. Неофіційні дані показують, що тільки за кордоном України 2017 року перебувають приблизно 7 млн українців.

Не заперечуючи того, що одним із шляхів оновлення змісту освіти й узгодження його з вимогами часу та сучасними проблемами, інтеграцією до європейського і світового освітніх просторів є орієнтація навчальних програм на здобуття ключових знань, умінь і навичок, які б дали змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі певної професії або виду

діяльності, на створення ефективних механізмів їхнього запровадження та зміну змісту навчальних підручників і посібників, варто звернути увагу і на формування світогляду молодого покоління громадян України. Зробити це можна лише шляхом включення до навчальних програм матеріалів про витоки українського етносу і його багатотисячолітню історію розвитку.

Реалізація змісту освіти повинна допомогти випускникові загальноосвітнього навчального закладу та вишу визначити своє місце в житті, виховати його патріотом свого краю, своєї країни, свого народу. А для цього він має бути конкурентоспроможним, мобільним, уміти інтегруватися в суспільство, бути справжнім громадянином своєї країни, захисником свого народу. Саме цьому покликані сприяти нові навчально-виховні технології: особистісно орієнтована, групова навчальна діяльність, технологія розвивального навчання, формування творчої особистості, модульно-рейтингове навчання, нові інформаційні технології. При цьому слід звернути особливу увагу на те, щоб учні і студенти оволодівали основними засадами духовної культури українського етносу.

Для прикладу можна взяти вишівський навчальний курс «Українська етнологія». Найперше цей курс мають вивчати студенти гуманітарного профілю як обов'язковий навчальний курс, а студенти негуманітарних спеціальностей – за напрямком самостійного вибору студента. При цьому як обов'язковий навчальний курс він повинен охоплювати ознайомлення студентів з новітніми матеріалами щодо походження українського народу, витоків та розвитку його духовної культури. Життя показує, що у вишах потрібні навчальні курси «Українознавство» і «Витоки українського народу».

Студенти мали б ознайомитись з теорією про існування на теренах України держави, яка виникла ще вісім тисяч років тому. Це час, коли не існувало ні шумерської, ні давньоіндійської, ні давньоєгипетської цивілізацій. Ця теорія ґрунтується на прийнятому у світовій історичній науці методі дослідження шляхом використання історичної пам'яті народу³ (усній народній творчості, етнографічних матеріалах з духовної культури: звичаях сімейної і календарної обрядовості) та давніх писемних джерел.

В українців були давніші родичі – відомі як склавини та сколоти, венеди й енети, русени й боруси, оріяни та «орачі»-араторес⁴. При ознайомленні з цими матеріалами потрібно вказати попередні ланки нашого родоводу і державності, залучаючи менш відомі джерела⁵.

Як свідчать джерела, найдавнішими з усіх слов'янських народів є українці⁶. З багатого доказового матеріалу виділяється орнаментика українських вишиванок та писанок, яка має аналогії серед прикрас місцевих мисливців на мамонтів, про яких згадують і казки («Про богатира Димка та його зятя Андрушка» тощо). Давнину витоків українського етносу в понад двадцять тисячоліть наводить «Велесова книга»⁷ та вказує один із міфів Київщини⁸. Є дати й пізніші. 7000–6200 роками до н. е. датується початок найпершої

³ Борис Рыбаков, *Язычество древних славян*. (Москва, 1981).

⁴ Йожко Шавли, *Венеты: наши давние предки*. (Москва, 2003); Юрій Шилов, «Витоки етносу й цивілізації слов'ян», Збірник «Раймонд Кайндль. Вікно в європейську науку». (Чернівці, 2005); Юрій Шилов, *Истоки славянской цивилизации*. (Київ, 2004).

⁵ *Велесова книга*. Переклад та коментар Борис Яценко. (Київ, 1995); Редактор та упорядник Галина Лозко. (Київ, 2002); Александр Асов, *Славянские Веды*. (Москва, 2004).

⁶ Василь Кобилуох, *Українські козацькі назви у санскриті*. (Львів–Київ–Донецьк, 2003); Степан Наливайко, *Индоарийські таємниці України*. (Київ, 2004); Степан Наливайко, *Таємниці розкриває санскрит*. (Київ, 2000).

⁷ *Велесова книга*, 2а-б, 4б.

⁸ Юрій Шилов, *Витоки етносу й цивілізації слов'ян*.

держави Аратти і канонічного зображення Берегині; VII–V тис. до н.е. – «Супойський переказ» козацтва; V тис. до н.е. – виникнення легенди про Золоту очеретину озера Оврут; раніше 3102 р. до н.е. – легенди Савур-могили; не пізніше середини II тис. до н.е. – спогади про (б)рахманів у великодній обрядовості (писанкарстві); від часів Аратти до XVIII ст. існував звичай, коли дівчат сватали парубки (за піснею «Ой ізійди, місяць...» та ін.)⁹.

Ю. О. Шилов, С. І. Наливайко та ін.¹⁰ відносять трипільську культуру (5400–2200 рр. до н. е.) Дунайсько-Дніпровського регіону до найпершої у світі держави Аратти, яка з'явилася близько 6200 (чи 7000) р. до н.е. внаслідок угоди про взаємоіснування між північно- та південнопричорноморськими нащадками «свідерців-євразійців». Зокрема Ю. Шилов вказує, що на теренах України початково існувала праіндоєвропейська спільнота, ядром якої стала лісостепова Аратта. А оболонкою того ядра став степовий Аріан (близько 5000–1500 рр. до н.е.) – спільнота кочових скотарів, що почала складатися біля кордонів держави своїх родичів-хліборобів¹¹.

Чи є у підручниках з українського народознавства, опублікованих уже в часи існування незалежної України, такий навчальний матеріал? Основний підручник «Українське народознавство» (загальна редакція С. П. Павлюка, Г. Й. Гориня та ін., Львів, 1997 (перше видання), Львів, 2004 (друге видання), допущений Міністерством освіти і науки України як посібник для студентів вишів, у розділі «Походження українського народу» констатує: «Історична наука остаточно ще не з'ясувала багато питань щодо походження українського народу. Адже, щоб людському колективу сформуватися у таку історичну спільність, як народ, минають сторіччя, протягом яких відшліфовується його самобутність». Загалом така констатація не викликає заперечень, крім хіба визначеного терміна «сторіччя». Але в підручнику і словом нічого не згадано про існування давньої держави Аратти на теренах України. Щодо трипільської цивілізації, яка існувала на теренах України протягом понад двох тисячоліть, то в підручнику одним абзацом вказується, що створили її «місцеві племена неолітичної доби та прийшли з Балканського півострова». Хто засвідчив, що власне завдяки «прийшлим» племенам сформувалась ця культура? Разом з тим, у підручнику відсутні відомості про велику культуру трипільських протоміст Майданенцького, Тального та ін. Немає у підручнику й матеріалу про археологічні і писемні дослідження не тільки українського, а й світового значення пам'ятки «Кам'яна Могила», що в Запорізькій області, як немає і матеріалу про давні писемні джерела українців «Велесову книгу» та «Літопис Аскольда».

Окремі праці новітньої науково-дослідної літератури з археології України теж залишаються поза сферою відповіді на питання давності українського народу. За приклад можна взяти книжку В. Д. Барана і Я. В. Барана «Історичні витоки українського народу» (К., 2005), де далі пропагується «зародження в ранньому середньовіччі всіх слов'янських народів»¹², а замість історичного поглиблення витоків українського народу у глибину тисячоліть пропагується лише слов'янська теорія витоків українського народу від праслов'ян II тис. до н. е.¹³.

⁹ Ibid.

¹⁰ Олександр Білоусько, *Україна давня: Євразійський цивілізаційний контекст*. (Київ, 2002), 98–99; Николай Кикешев, *Прародины и предки*. (Москва, 2003), 94–98; Анатолий Кишин, «Геноструктура догреческого и древнегреческого мифа,» *Образ – смысл в античной культуре*. (Москва, 1990), 33; Степан Наливайко, *Индоевропейські таємниці України*, 42–57; Володимир Шаян, *Проблема української віри*. (Лондон, 1972), 7–14.

¹¹ Юрий Шилов, *Прародина ариев: История, обряды и мифы*. (Київ, 1995).

¹² Володимир Баран, Ярослав Баран. *Історичні витоки українського народу*. (Київ, 2005), 2.

¹³ Ibid, 9.

Як немає цих матеріалів у програмах і навчальних посібниках вищої школи, так немає їх і в програмах та підручниках з історії України, історії рідного краю загальноосвітньої школи.

Світова практика і суспільні науки довели, що кожен народ володіє здобутками духовної культури, які відрізняють його від інших народів і впливають на суспільну свідомість, формують моральні норми поведінки тощо. Вони передаються з покоління в покоління через звичаєві норми, родовідну пам'ять. Але чи досить цього в наш час, коли спостерігається поширення урбанізованої, уніфікованої культури, розповсюдження у всьому світі глобалістичних тенденцій, наявні спроби поглинення одних народів іншими для розширення впливу тієї чи іншої країни на певні регіони світу?

Нові тенденції у розвитку світової цивілізації потребують більшої уваги в системі освіти до питань ознайомлення учнів і студентів з основними здобутками щодо витоків українського народу та його традиційної культури, формування у них умінь і навичок з відтворення прогресивних, духовно високих, морально змістовних елементів традицій, звичаїв, обрядів.

EDUCATIONAL PROCESS IN UKRAINE AND THE PROBLEM OF THE ORIGIN OF UKRAINIANS

ALEXANDR KOZHOLIANKO

Bukovinian Ethnographic Society
street Korduby, 6, Chernivtsi, Ukraine, 58000

SUMMARY

The article analyzes the state of studying the spiritual culture of Ukrainians in the educational process. World practice and social sciences have proved that each nation possesses the achievements of spiritual culture, which distinguish it from other peoples influencing public consciousness, form moral norms of behavior. They are transmitted from generation to generation through customary norms, generic memory. The development of world civilization requires more attention in the education system to raise awareness among pupils and students about the main achievements of the origins of the Ukrainian people and their traditional culture, the formation of their abilities and skills in reproducing progressive, spiritually high, moral content elements of traditions, customs, rituals.

In Ukraine, the content of education and upbringing does not entirely meet the needs of the society, is not aimed at obtaining life experience, does not form a worthy citizen of Ukraine. During the period of independence, the changes that have taken place in the field of education in Ukraine in recent years have only deepened the overlapping of curricula and textbooks with factual material.

As for the higher educational institutions of Ukraine, in the second decade of the XXI century there was a sharply reduced classroom teaching load. At the same time, subjects and courses that are just designed to form students national patriotic feelings were subjected to reduction. Since 2014, ethnology has been eliminated in Ukraine as a specialty (in the classifier of specialties of the Ministry of Education and Science of Ukraine), which students could obtain in the higher educational institutions. The experience of studying following the new system of education showed that students do not master humanities sufficiently. The question of the origin of the Ukrainian people and the origins of Ukrainian culture, students have to learn largely independently.

Key words: spiritual culture, moral norms, education, consciousness, Ukrainians, science.

REFERENCES

- Asov, Alexander. *Slavic Vedas*. Moscow, 2004. (in Russia).
- Baran, Volodymyr, and Baran, Yaroslav. *Historical origins of the Ukrainian people*. Kyiv, 2005. (in Ukrainian).
- Beloussky, Alexander. *Ancient Ukraine: Eurasian Civilization Context*. Kiev, 2002. (in Ukrainian).
- Education of Ukraine. Normative-legal documents. The 2nd All-Ukrainian Congress of Education Workers. Kyiv: Millennium, 2001, 209. (in Ukrainian).
- State standard of general secondary education in Ukraine. Project. Kyiv: Genesis, 1997. (in Ukrainian).
- Law of Ukraine “On General Secondary Education” of May 13, 1999 No. 651-XIV, Section V, “State Standard of General Secondary Education”. The page “Legislation of Ukraine” on the website of the Verkhovna Rada, the Law “On Education of Ukraine”, accessed September 5, 2017 p., https://uk.wikipedia.org/wiki/Закон_України_“Про_освіту”. (in Ukrainian).
- Kifishin, Anatoly. “Genotstructure of the Upper Greek and ancient Greek myth,” *Image - meaning in ancient culture*. Moscow, 1990. (in Russia).
- Kikushev, Nikolai. *Ancestors and ancestors*. Moscow, 2003. (in Russia).
- Kobilyukh, Vasil. *Ukrainian cossack names in Sanskrit*. Lviv-Kyiv-Donetsk, 2003. (in Ukrainian).
- Nalyvayko, Stepan. *Indo-Aryan secrets of Ukraine*. Kyiv, 2004. (in Ukrainian).
- Nalyvayko, Stepan. *Mystery reveals Sanskrit*. Kyiv, 2000. (in Ukrainian).
- Rybakov, Boris. *Paganism of the Ancient Slavs*. Moscow, 1981. (in Russia).
- Shavli, Yozhko. *Venesis: our longtime ancestors*. Moscow, 2003. (in Russia).
- Shayan, Volodymyr. *The Problem of Ukrainian Faith*. London, 1972. (in Ukrainian).
- Shilov, Yuri. “Origins of the Slavic Ethnic and Civilization,” *Collection «by Raymond Qindl. Window to European Science*. Chernivtsi, 2005. (in Ukrainian).
- Shilov, Yuri. *The origins of Slavic civilization*. Kyiv, 2004. (in Russia).
- Shilov, Yuri. *Prorodina Aryev: History, rituals and myths*. Kyiv, 1995. (in Ukrainian).
- Veles book. The transfer is the commentary Boris Yatsenko. Kiev, 1995; The editor is the orderly Galina Lozko. Kiev, 2002. (in Ukrainian).